

D.2907

TÜRK-İSLAM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan ulusal ve uluslararası hakemli bir dergidir.

Editör: Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Editör Yardımcısı: Doç. Dr. Şahin FİLİZ

Yayın Sekreteryası

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yrd. Doç. Dr. Dicle AYDIN

Dr. Tahir ULUÇ

KONYA 2006/1

GELENEKSELÇİ EKOL'ÜN "DİNLERİN AŞKIN BİRLİĞİ" ANLAYIŞI¹

Doç. Dr. Dilaver Güreler*

Abstract

The Traditionalist School's Notion of "The Transcendental Unity of Religions"

The "Traditionalist School" is a title given to the group of scholars and thinkers who set forth some new and important views about the significance of religion in modern world. The nucleus of the School is composed of Western converts. The members of the School have interesting thoughts about Islam and the concept of revelation. This article is intended to shed some new light on the School's interpretation of such major issues as religion, science, culture, and civilization.

Gelenekselci Ekol, XX. yüzyılın ilk yarısında Fransız Müslüman düşünür René Guénon'un (1886-1951) başlattığı, modern zihniyetin insanlara sınırlı ve ters yüz edilmiş bir din sunduğu² tezini savunan bir fikir akımı etrafında toplanan düşünürlere verilen bir isimdir. Bu ekol her ne kadar R. Guénon'a dayandırılrsa da onu asıl temellendiren ve sistemleştiren kişi Frithjof Schuon'dur. Ekolün tanınmış simaları arasında T. Burckhardt, H. Smith, M. Lings, S. H. Nasr, A. K. Coomaraswamy, L. Nortbourne, L. Schaya, M. Pellis, W. N. Perry ve G. Eaton gibi geniş bir yelpazeye ait düşünürler yer almaktadır. "Gelenekselci" ismi ile anılmaları, bu ekol mensuplarının modern zihniyete karşı geleneği savunmaları ve kökeni semavî olan, vahye dayanan her şeyi -ki, buna "geçmişten tevarüs edilen ve dinî olarak tavsif edilebilecek olanlar, bir

¹ Bu makâle, "İbn Arabî'de 'Dinlerin (Aşkın) Birliği' ve 'İbâdet' Meselesi Hakkında Bir Değerlendirme" (Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl 4, sayı 11, Ankara, 2003, s. 9-54) adlı makâlemizin ilgili kısmının yeniden düzenlenmiş hâlidir.

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

² Yalçın, Şehâbeddin, "Geleneksel Okul ve Dinlerin Aşkın Birliği", İzlenim, İstanbul, 1995, sayı 21, s. 38.

medeniyeti meydana getiren tüm ayırıcı nitelikler de dâhildir.³ "gelenek" olarak kabul etmeleri sebebiyledir.

Ekolün temel tezi şudur: Rönesans ile başlayan modern zihniyet, beşeriyet tarihinde daima egemen olmuş olan dinî dünya görüşünden bir sapmadır ve insanlığı bir çıkmaza sürüklemektedir. Temelde iki farklı dünya görüşünden söz edilebilir; bunlardan biri Geleneksel, diğeri modern dünya görüşüdür. Gelenekselci bakış açısının karakteristik özelliği, onun ilâhî vahye dayanıyor olmasıdır. Buna karşılık modern dünya görüşünü belirleyen özellik onun "profan" yani din dışı olmasıdır.⁴ Modern dünyada din sekülerleşmiş ve esas kökeninden saptırılmıştır. Dolayısıyla, Gelenekselci Ekol mensupları modern bakış açısından kurtulmak ve tekrar Geleneksel bakış açısını hâkim kılmak maksadıyla bilhassa ilâhî/büyük dinler arasındaki aşkın birlik üzerinde dururlar.

Mensuplarının da kabul ettiği gibi, bu ekolün savunduğu görüşler yeni olmayıp, tarihinin çeşitli devirlerinde Doğuda ve Batıda birçok kimse tarafından zaman zaman dile getirilmiştir.⁵ Ancak, ekolün bu fikrinin kaynağının ünlü İsveçli ressam ve sûfi J. Gustav Agueli olduğunu söyleyebiliriz. Zira R. Guénon'u İslâm ve tasavvuf ile tanıştıran kişi olan Agueli, Müslüman olduktan sonra, İslâm'ın Arap olmayan milletler üzerindeki etkisini araştırmak üzere gittiği Hindistan ve Ceylon'dan yazdığı mektuplarında, İslâm'ın dinlerin kaynağı olan "ebedî gerçek"i taşıdığına inandığını yazmaktadır.⁶

Bu ekole göre dinler kaynak ve bâtın/öz itibâriyle birdirler, ama bu birlik onların şeklen aynı olmalarını gerektirmez. Buna gerek de yoktur. Dinler, aynı ışığın değişik renklerde yansımalarından ibarettir. Hakikat bir tek ve değişmezdir. Dinlerin çokluğu Semavî iradeye uygun olmakla birlikte, onlar arasında bâtınî ve aşkın bir birliğin varlığı da söz konusudur. Dinlerin aşkın birliğinin sebebi, onların aynı kaynaktan yani Tanrı'dan gelmiş olmalarıdır. Dolayısıyla her din "ed-Dîn"dir. Yani bir dini yaşayan kimse tüm dinleri yaşamış gibidir. Dinler arasındaki farklılık onların formuna, dış şekillerine ait olduğu için, onların özsel birliğini etkilemez. Bu farklılıkların, hatta zıtlıkların sebebi değişik insan topluluklarının sahip oldukları farklı ve ayırıcı zihniyet ve kültürdür. Bu farklılıklar ve zıtlıklar normal, hatta zorunludur. Dinde form ve öz ayırımı yapmak gereklidir. Hakikat formda değil, öзде aranmalıdır.⁷

³ Northbourne, Lord, Modern Dünyâda Din, terc.: Şehâbeddin Yalçın, İstanbul, 1995, s. 14: Gelenekselcilerin "gelenek" anlayışları ve tarifleri için ayrıca bk.: Yılmaz, Hüseyin, Gelenekselci Yaklaşımlar ve Dinsel Gerçekliğin Doğası, basılmamış doktora tezi, S.Ü.S.B.E., Konya, 2001, s. 13-16.

⁴ Yalçın, a.g.m., s. 38; (ayrı yazar), Varlık, Bilgi, Din (Önsöz), İstanbul, 1997, s. 9-10.

⁵ Yalçın, Varlık, Bilgi, Din (Önsöz), s. 14.

⁶ Bk.: Küçük, Hülya, "İsveç'te Tasavvuf: Ivan John Gustav Aguéli ve Gunnar Ekelof Örneği" Tasavvuf Dergisi, Ankara, 2003, yıl 4, sayı 10, s. 127-128.

⁷ Yalçın, a.g.e., s. 12.

Tüm 'sahih' yani kopmaz bir gelenek zinciriyle otantik vahye bağlı olan dinler aynı zirveye götüren yollardır. Eğer böyle olmasaydı, Allah yeryüzünde geçmişte yaşamış ve şimdi de yaşamakta olan geniş bir insan kesimini kurtuluş imkânından mahrum bırakmış olurdu. Aynı zirveye götüren yollar, dağın eteğinde birbirinden uzakta iken, zirveye yaklaştıkça birbirlerine yakınlaşırlar. Dağa tırmanan akıllı insan kendi yolunu takip eder ve diğer yollarda bulunanlarla pek ilgilenmez. Diğer yolları araştırmak veya kendi yolunun en iyisi olduğunu zannederek, başkalarının kendi yoluna gelmesiyle uğraşmak zaman kaybından başka bir şey değildir.⁸ Başka bir deyişle, ekol mensupları dinler arasındaki farklılıkları, değişik bakış açılarından yaklaşılarak tarihî ve sosyal şartlara göre değerlendirmek suretiyle izah etmeye çalışırlar.

Ekolün mimarlarından F. Schuon'a göre her din bir ve aynı semavî cazibe ve denge iradesinden gelen bir vahiy üzerine kuruludur.⁹ Ancak bu, her dinin şeklen aynı olmasını gerektirmez. Zira her din bir biçim ve öze sahiptir. Öz değişmez ve sınırsız haklara sahiptir. Biçim ise izafidir ve hakları da bu yüzden sınırlıdır.¹⁰ Yani herkesin özden anladığı ancak kendisini bağlar. Ayrıca, farklı vahiylerin birbiriyle çelişmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü onlar farklı beşerî topluluklara gönderilmiştir ve Allah hiçbir zaman birbirinden farklı iki topluluğa aynı mesajı göndermemiştir. Kaldı ki, farklı gibi görünen bazı hususlarda beşerî dillerin farklılığı da önemli rol oynar.¹¹ Kısaca, dinler arasında görülen farklılık izafi olmaktan öteye gitmez.¹²

Bugün "Yahudilik" "Hıristiyanlık" gibi kavramlar çoğu zaman bu inançlara özgü "biçimsel sınırlandırılmışlıklar"ın özel tezahürlerinden başka bir şeyi ifade etmezler. Dolayısıyla bir dinin, geleneksel diğer formları belli derecede yanlış yorumlaması kaçınılmazdır. Ancak, Allah, eskiden beri vahyedilmiş formların hiçbir surette birbirine karıştırılıp harmanlanmasını da kabul etmemiştir.¹³ Bu yüzden dinlerin birliği konusu dinlerin dış planında yani formlar (ecumenism) planında gerçekleştirilemez ve böyle bir faaliyet kabul de edilemez.¹⁴

Ekol mensupları "Tek Gerçek" "Değişmez Hikmet" "Değişmez Din" "Tek Din" "Zât-ı Mutlak" "Nihaî Varlık" "Hakk" "İlah" "Nihaî Kutsal Hakikat" gibi kavramları sık sık kullanarak, bu kavramların hakikatini mevcut dinlerin

⁸ Northbourne, a.g.e., s. 12.

⁹ Schuon, Frithjof, İslâm ve Ezeli Hikmet, terc.: Şehâbeddîn Yalçın, İstanbul, 1998, s. 38.

¹⁰ A.g.e., s. 26.

¹¹ Schuon, Frithjof, Varlık, Bilgi ve Din, terc.: Şehâbeddîn Yalçın, İstanbul, 1997, s. 124; Bu anlamda S. H. Nasr üç farklı dilden bahseder: 1-Kutsal (sembolik ?) dil 2-İbâdet dili, 3-Günlük dil. Dolayısıyla "dini"yi ifâdede diğer faktörlerin yanı sıra bunlar da önemli bir rol oynar. (Aslan, Adnan, "Dinlerde Mutlak Hakikat Kavramı: John Hick ve Seyyid Hüseyin Nasr'la Bir Mülakat" İslâmî Araştırmalar, sayı 1, İstanbul, 1997, s. 181.)

¹² Bu ekolün dinlerin aşkın birliği ile ilgili görüşleri için ayrıca bk.: Küçük, Hülya, "Mutasavvıfların Diğer Dinlere Bakışına Farklı Yaklaşımlar" (Tasavvuf Tarihine Giriş içerisinde), İstanbul, 1997, s. 244-259; Yılmaz, a.g.t., s. 151-265.

¹³ Schuon, Dinlerin Aşkın Birliği, s. 36-37.

¹⁴ A.g.e., s. 14.

özünden hareketle keşfetmeye özel bir önem vermektedirler. Buna göre "Mutlak" her zaman ve mutlakâ mutlaktır. Hak, mutlak olarak hakikattir. Bunun dışındaki her şey, Mutlak'ın dinî dünyadaki tezahürleridir. Biz Nihâî Varlık hakkında konuşurken, onun ancak belli bir formda bize gelen tezahürlerinden bahsedebiliriz, bizzat kendisi hakkında değil.¹⁵

Mutlak Hakikat her şeyi kapsayıcıdır. O değişmez olduğundan, onun yansıması imajı, aslında onun kendisinden başka bir şey değildir. Ancak, az çok bulanık veya çarpıktır. Bununla birlikte o aynı zamanda dünyevî bir yansıma ile tersyüz de edilebilir. Varolan her şey bu Hakikat'in bir yansımasıdır. Mevcudattan bazıları onu daha açık bir şekilde, doğrudan veya anlayışımıza daha uygun bir tarzda yansıtırken, diğer bazıları ise çarpıtılmış olarak yansıtır.¹⁶

Her din, Mutlak'ın kendisini o dinde izhar ettiği tarza bağlı olarak bir hakikat iddiasında bulunur. Oysa Mutlak Hakikat bütün kategorilerin ötesindedir. Bu anlamda Mutlak ile kastedilen Tanrı da değildir. Çünkü Tanrı'nın şahsiyeti vardır; oysa Mutlak, şahsiyet ile sınırlanamaz. Hak gerçek anlamda bilinemez. Fakat O'nun tezahürleri farklı şekillerde yorumlanabilir. Bu sebeple insanlar Mutlak Hakikat iddialarını değil, onu yalnızca kendilerinin temsil ettiği iddialarından vazgeçmelidirler.¹⁷

Türkçeye tercüme edilen eserleriyle Türk okuyucusu tarafından tanınan S. Hüseyin Nasr da bu ekolün önemli temsilcileri arasındadır. "Zât-ı Mutlak, âlemde, birçok din göndermiştir ve belirli bir dinin taraftarı için o Zât-ı Mutlak o dindedir. Bu sebepten 'dinlerin aşkın birliği' üstatları bütün otantik geleneklerin tanıdığı bir iç özün, bir içyapının var olduğunu düşünmektedirler ve haricî formları ile değil, yalnızca dinin bu bâtinî boyutları ile onların 'aşkın birliği' ortaya çıkmaktadır' diyen Nasr'a göre bu hüküm doğrudan Kur'an'dan çıkmaktadır. Zira Kur'an'da her millete peygamber gönderildiği ve peygamberler arasında fark olmadığı açıkça bildirilmektedir. Kur'an'ın bu mesajı, İslâm tarihi boyunca özellikle Müslümanların başka din mensupları ile temaslarının olduğu bölgelerde daha iyi anlaşılmış ve İbn Arabî ve Mevlânâ gibi şahsiyetlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.¹⁸

Her millete peygamber gönderildiğine göre, kesinlikle herkese hakikat ulaştırılmış demektir. Bunun dışındaki bir durum adaletle aykırı olurdu. Allah'ın, hidayeti kabul etmeyenler dışında- bir milleti sapık bir halde bırakıp, başka bir kavmi ise hidayete erdirmesi düşünülemez.¹⁹ O halde her din temelde ilâhî vahye dayanır. Fakat bu yeryüzündeki büyük dinlerin her yönüyle aynı olmasını gerektirmez. Dinlerin aşkın birliği dinlerin iç (esoterik) boyutu ile

¹⁵ Aslan, a.g.m., s. 178.

¹⁶ Northbourne, a.g.e., s. 10.

¹⁷ Aslan, a.g.m., s. 182-183.

¹⁸ Nasr, S. Hüseyin, Söyleşiler, İstanbul, 1996, s. 51.

¹⁹ A.g.e., s. 92.

ilgilidir. Dış formları bozmadan, dinlerde var olan aşkın birliği ortaya çıkaran boyut bu boyuttur.²⁰

Bu perspektif, bir bakış açısı farklılığı meselesidir. Yani, bir Müslüman, bir Yahudi ve bir Mecusî arasında fark vardır; ama bu dinlerin semavî ilkeleri birdir. İlâhî kurtuluşa ererek cennete girme umudu taşıyan büyük dinler Allah'tandır. Madem bu dinler ondan gelmiştir, o halde onlar, şekil ve uygulamalar planında farklı olsa da, en yüksek seviyede tevhidin ifadesidir ve Allah her dinin özünde olmalıdır. Dolayısıyla burada dinlerin aşkın birliğinden de öte aslında bizzat "Allah'ın aşkın birliği" söz konusudur.²¹

Nasr'ın konu ile ilgili olarak üzerinde durduğu hususları şu üç ana başlık altında toplamak mümkündür: 1. Dinler özde/aşkın bir birliğe sahiptirler. 2. "Dinî"den bahseden kimselerin düşüncelerinin ve dillerinin farklılığı dini anlamaya ve ifade etmeye de yansır. 3. Dinlerin toplumlara göre ibadet, inanç, ahlâk ve muamelâtta farklı olması, hatta bazen zıt unsurlar taşıması normaldir ve gereklidir.

Nasr, dinlerin (İslâm'ın) aşkın birliği tezinin günümüzde özellikle Müslümanlar tarafından vurgulanması gerektiğini ise ihtiyaca bağlamaktadır. Gerçi, daha önce Muhyiddin İbn Arabî ve Mevlânâ Celâleddîn Rumî gibi bu görüşü dile getiren kimseler olmuştur; ancak onların eserlerinde bu görüşler bugünkü kadar net cümlelerle ifade edilmemiştir. Çünkü buna o gün için ihtiyaç yoktu. Günümüzde ise insanlık çeşitli dinlere ait sembolizmin bilgisinden mahrumdur ve insanlar bütün dinleri inkâr eden bir dünyevîleşme içerisinde birbirlerine karışmıştır. İşte bu konjonktür bu doktrinin aşikâr bir şekilde gözler önüne serilmesini gerekli kılmıştır.²² Bu düşünce İslâm'a zarar vermeyeceği gibi, İslâm'ın bu yönünün vurgulanması günümüzde daha da zarurî bir hâle gelmiştir. "İlk ve son din olan İslâm, evrensel olarak insan fıtratında yer alan dinin adıdır. Onun bir boyutu da 'Allah'ın iradesine teslim olmak'tır. O halde, ilk anlamı içinde 'Müslüman' aklını ve hür iradesini kullanarak Allah tarafından vahyedilen bir kânunu kabul eden varlığa tekabül eder. Dolayısıyla, ister Müslüman, ister Yahudi, ister Hristiyan veya Zerdüş olsun, ilâhî bir vahyi kabul eden her insan, kelimenin evrensel anlamında bir 'müslüman'dır.²³ İşte bugün "İslâm'ın bu özelliğinin vurgulanması ve açıklanması için büyük bir gereklilik bulunmaktadır. Çünkü İslâm kendi evrenselliği ile din fenomenini bütün olarak temsil ve tezahür ettiren bir dindir. Günümüzde İslâm'ın dinlerin aşkın birliği savunucularına cazip gelmesinin nedeni buradadır. Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerim, dinin aşkın birliğini açıkça tasdik etmektedir. Bu bakış açısından Kur'ân mevcut kutsal kitapların en evrenselidir."²⁴

²⁰ Nasr, S. Hüseyin, Söyleşiler, s. 52.

²¹ A.g.e., s. 105.

²² A.g.e., s. 153.

²³ Nasr, S. Hüseyin, İslâm İdealler ve Gerçekler, terc.: Ahmet Özel, İstanbul 1985. s. 29.

²⁴ Nasr, Söyleşiler, s. 51-52.

Nasr, bu düşüncenin gerek Farmasonlukla, gerekse Hümanizm ile bir ilgisinin olmadığını belirterek, onun İslâm dinini batılılaştırmak, "laikleştirmek" ve ona bidatler sokmak şeklinde anlaşılmaması gerektiğinin üzerinde de titizlikle durur.

Yine bu Ekol, "İbrâhimî davet" ismiyle; bilhassa XX. asrın sonlarından itibaren kendini göstermeye başlayan ve "İbrâhimî dinler" adı altında, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki ihtilaf ve ayrılık noktalarını ortadan kaldırmak için akidelerin, şariatlerin ve ibadetlerin mezc edilmesi suretiyle, hiçbirini diğerinden ayırt etmeksizin ve bağımsız olmaksızın, ortak bir iman tecrübesinin de yardımıyla bu üç semavî din/şariat arasında birliği sağlamayı başka bir ifadeyle bu üç dini/şeriatı birleştirmeyi hedefleyen, dolayısıyla İslâm'ın "İbrâhimî Din" adı altında eritilmesine ve bu yolla bağımsız ve son din olma özelliğinin ortadan kaldırılmasına yol açabilecek hareketten de²⁵ farklı görünmektedir.

SONUÇ

Fikirlerinde büyük ölçüde İbn Arabî ve Mevlânâ gibi sûfilerden etkilenen Gelenekselci Ekol'ün, globalleşen/küçülen dünyada, medeniyetler arası ilişkilerde ve kültürlerarası entegrasyonda, dolayısıyla "dinler arası diyalog"da bu zamâna kadar önemli bir rol oynadığı ve bundan sonra da oynayacağı muhakkaktır. Mensuplarının değişik kültürleri yakından incelemiş düşünürler olması, bu ekolün Müslümanlığın diğer inanç sistemleri arasındaki yeri ile ilgili görüşlerine ayrı bir önem kazandırmaktadır. Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak, bu ekole göre Müslümanlık temel dinamikleri itibariyle olsun, diğer kültürel unsurlarıyla olsun, bugün diğer inanç sistemleri arasında çok önemli ve merkezî bir konuma sahiptir. Fakat ne yazık ki, dünyanın bu gerçeğin farkına varması, ancak bu tür "entellektüel teşebbüsler" vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Aynı zamanda, bu ekolün "İslâm (Dini)" ile ilgili fikirlerinin, şüphesiz, Müslümanların kendi dinlerinin evrensel boyutlarını anlamalarına ve günümüz dünyasında üzerlerine düşen görev ve sorumlulukları idrak etmelerine yardımcı olacağına da inanmaktayız. Aslında İslâm tarihini boyunca bu tür faydalı açılımlar hep olmuştur ve bundan sonra da olacağını -hatta olması gerektiğini- düşünmekteyiz. Ancak her fikrî akımda olduğu gibi, Gelenekselci Ekol'ün fikirlerinde de insanın kendi yapısından kaynaklanabilecek indî yönlerini ve konjonktürel şartlarını -ya da gerçeklerini- göz ardı etmemek gerekir.

²⁵ Bu hareket hakkında fazla bilgi için bk.: Azûzî, İbrâhîm, "Kur'ân-ı Kerîm'de 'İbrâhimî Tevhîd'e Çağrı" (Hazret-i İbrâhîm'in İzinde içerisinde), İstanbul, 2001, s. 67-74.